

**ԻՐԱՔԻ ԿՈՄՎՈՒՍԸ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴԻՄԱԿԱՆ ՈՒԺԵՐԸ ԿԱՆԱՆՑ
ԱԶԱՏԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ ՊԱՅՔԱՐՈՒՄ (1970-ԱԿԱՆ ԲԲ.)**

Արաբական արևելքի շատ երկրներում, այդ թվում և Իրաքում, կանանց ազատագրության հարցը անմիջականորեն առնչվում է դեմոկրատիայի դրսևորման հետ: Կանանց շարժումը սկզբնավորվել և զարգացել է Արևելքի երկրներին յուրահատուկ պայմաններում: «Մեր շարժումը սկզբնավորվել է երկրի ծայրահեղ հետամնացության պայմաններում, այդ հանգամանքը չի կարելի անտեսել, կանայք տնից բացակայելու և որևէ հավաքի կամ ցույցի մասնակցելու համար պետք է անպատճառ թուլտվություն վերցնեին ամուսնուց կամ ծնողներից: Կանանց մեծամասնությունը՝ շորս պատերի մեջ էր պարփակված, մեկուսացած հասարակական կյանքից, այդ պատճառով էլ այսօր հիմնական հարցը այն է, թե ինչպես հասնել կնոջ դերի ուժեղացմանը հասարակական կյանքում»¹, — ընդգծել է Իրաքի կանանց շարժման ճանաչված գործիչ, Իրաքի կոմկուսի Կենտկոմի անդամ Նազիհա Դուլեյմին:

Կանանց շարժման տարբեր փուլերում Իրաքի կոմկուսը գործել է հրեք հիմնական ուղղություններով՝ տարածել կանանց ազատագրության հարցի մասին առաջադիմական գաղափարները և մարքս-լենինյան տեսությունը, բացահայտել փոխադարձ կապը այդ հարցի և համահայրենասիրական խնդիրների, ինչպես նաև բանվորների և գյուղացիների դասակարգային պայքարի միջև, մշակել կոնկրետ ծրագրային կոչեր, հասցնել դրանք աշխատավոր կանանց լայն զանգվածներին, ուսումնասիրել նրանց վիճակը և այն խնդիրները, որոնք վերաբերում են կենցաղին, հաշվի առնել նրանց կարծիքը, տպավորությունները և այլն: Կազմակերպչական առումով կանանց դեմոկրատական կազմակերպություններում ներգրավելու և կին կոմունիստների թիվը ավելացնելու նպատակով, Իրաքի կոմկուսը կարևոր է համարում կանանց գոր-

ծունեության աշխուժացումը երկրի արհմիութենական կյանքում: Այս-
տեղ պետք է նախաձեռնություն ցուցաբերեն նաև հենց իրենք արհ-
միությունները, շատ կարևոր է հենց իրենց՝ արհմիությունների վճռա-
կանությունն ու հետևողականությունը²,— ընդգծում էին կոմունիստ-
ները:

Իրաքի կոմկուսի ծրագրային փաստաթղթերում պատշաճ ուշա-
դրություն է դարձված գյուղական շրջանների կանանց հետ տարվող
աշխատանքին: Այդ կանանց մեծամասնությունը անգրագետ էր: 70-
ական թվականներին ընդունված օրենքների և որոշումների մեծ մա-
սը, որոնք վերաբերում էին կանանց ազատագրության հարցին, ուշա-
դրությունից դուրս էին թողնում գյուղական շրջաններում բնակվող
կանանց վիճակը: Այդ կանայք անտեղյակ էին հասարակական-քա-
ղաքական կյանքի ընդհանուր բարեփոխություններին: Ճիշտ վերաբե-
րում է մինչև իսկ առավել գիտակից գյուղացիներին: Եթե գյուղացին
ինքը գիտակցում է, որ իրեն շահագործում են, ապա այդ նույն միտքը
չի հասնում նրա կնոջը: Մենք պետք է գտնեինք որևէ մեկին, որը մըշ-
տապես և սերտորեն կապված լիներ գյուղի կյանքի հետ: Այդպիսիները
կարող էին լինել ուսուցիչներ, բժիշկներ: Վերջին ժամանակներս մենք
կարողացել ենք հասնել նրան, որ իրենք գյուղացիները՝ մեր կուսակ-
ցական ընկերները, սկսել են իրենց ընտանիքների անդամներին ներ-
գրավել կանանց շարժման մեջ³: Նաղիհա Դուլեյմիի այս խոսքերը
ակնբախ են դարձնում Իրաքի կանանց շարժման բարդություններն ու
դժվարությունները: 60-ական թթ. վերջին և 70-ական թթ. սկզբին երկ-
րում տարվող առաջադիմական հասարակական-տնտեսական բարե-
փոխությունների ընթացքում հասունացել էր նաև կանանց վերաբե-
րող կոնկրետ միջոցառումների անցկացումը: Իրաքի կոմկուսի ծրա-
գրային փաստաթղթերում հասարակական կյանքում կանանց ներգրավ-
ման հարցին հատկացված են հատուկ բաժիններ:

1970 թ. սեպտեմբերին Իրաքի կոմկուսի II համագումարում
ուշադրություն է դարձված կանանց ամուսնության և ամուսնալուծու-
թյան, կտակի, ժառանգության, տղամարդկանց հետ հավասար աշ-
խատավարձի, աշխատավոր կանանց վիճակի բարելավման հարցերին:
Մեկ անգամ ևս ընդգծված է հասարակական կյանքում կանանց դերի
բարձրացման կարևորությունը⁴:

1970 թ. Իրաքում ընդունվեց նոր աշխատանքային կոդեքս: 151
հոդվածի համաձայն սահմանվում էին կանանց և տղամարդկանց հա-

մար հավասար աշխատավարձ, աշխատածամ, կենսաթոշակ և աշխատանքային իրավունքներ: Ըստ 79 հոդվածի § 1-ի արգելվում էր կանանց աշխատանքը գիշերային ժամերին, ինչպես նաև կանանց առողջությանը վնասող ցեխերում և արտադրամասերում: 81 հոդվածը սահմանում էր աշխատանքային կրճատված օր հղի կանանց համար: Կողմբան ունի համապատասխան կետեր, որոնք վերաբերում են հղի կանանց վարձատրությանը արձակուրդի և նորածնին կերակրելու ժամանակ:

Կարևոր է նկատել, որ արտագրության ոլորտի կանանց այս տարրական իրավունքների օրինականացումը նպաստեց նաև կանանց ակտիվացմանը հասարակական կյանքում:

70-ական թթ. առաջին կեսին, իր աշխատանքները խթանեց նաև Լյարբի կանանց Լիգան: Աշխուժացան Արաբական արևելքի կանանց կազմակերպությունների միջև փոխադարձ կապերը:

1973 թ. մարտին Բաղդադում կայացած Իրաքի կանանց կոնֆերանսը ընթացավ «Կանանց տեղը հեղափոխական շինարարության ավանգարդում է» նշանաբանով: Կոնֆերանսի մասնակիցների ուշադրության կենտրոնում էին Իրաքի կանանց շարժման ժալալման խնդիրները, կանանց մասնակցությունը ազգային շինարարության հարցերում, նրանց դերի ուժեղացումը ժողովրդական ձեռքբերումների պահպանության գործում: Հետագա տարիներին Լիգան Ռամադյա Խեյրիի, իսկ նրանից հետո՝ Մանալ ալ-Ալուսի⁶ գլխավորությամբ արդյունավետ աշխատեց և զարգացրեց Իրաքի կանանց ազատագրման հիմնական նպատակներն ու ուղղությունները, շարունակելով այդ կազմակերպության բարի ավանդությունները, որոնք սկիզբ էին առել դեռևս առաջին նախագահի՝ կանանց շարժման վետերան Նադիհա Դուլեյմիի գլխավորությամբ: Նշենք, որ Նադիհա Դուլեյմին 1959 թ. հուլիսին Աբգել Քերիմ Կասեմի կառավարման ժամանակ նշանակվեց մոնցիպալիտետների մինիստր: Նա առաջին կինն էր Արաբական Արևելքում, որին վստահվեց մինիստրություն ղեկավարել: Նշենք նաև, որ 1969 թ. դեկտեմբերի 31-ին կառավարության վերակառուցման առիթով, նոր կառավարության կազմում ընդգրկվեց նաև Սաուդի Խալիլ Իսմաիլին՝ երկրորդ կին մինիստրը, Իրաքում, որին վստահվեց բարձրագույն կրթության մինիստրի պաշտոնը⁷:

70-ական թթ. առաջին կեսին աշխուժացան Իրաքի կանանց Լիգայի կապերը Սիրիայի, Եգիպտոսի, Լիբանանի և արաբական այլ

երկրներին կանանց կազմակերպությունների միջև: Կանանց միջազգային դեմոկրատական ֆեդերացիայի ջանքերով անց էին կացվում տարբեր միջոցառումներ, այդ թվում պարբերական թեմատիկ սեմինարներ: Քննարկվում էին քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կյանքում կանանց դերի ուժեղացման հարցերը:

Ուշադրության արժանի է այն փաստը, որ 1970 թ. սեպտեմբերի 28-ին Բաղդադում կայացավ կանանց բողոքի ցույց, հաղարավոր կանանց մասնակցությամբ, ի աջակցություն պաղեստինյան շարժման: Միաժամանակ հղվեց ուղերձ պաղեստինյան ազատագրության շարժման կազմակերպությանը, որի տակ ստորագրեցին ինչպես Իրաքի կանանց լիգայի, այնպես էլ Քուրդստանի կանանց կազմակերպության ղեկավարները, որոնք հանդես էին գալիս: տեղահան սլադեստինցի կանանց և Լեբնանի վիճակի մտահոգությամբ: 1973 թ. հոկտեմբերի 8-ին Իրաքի կանանց լիգան դիմեց բոլոր կանանց իսրայելական ագրեսիան դադարեցնելու կոչով, նշելով «Դիմում ենք կանանց լճակահանորեն և միասնական շարքով կանգնել մեր ժողովրդի, ինչպես նաև Նախապետի և Սիրիայի արաբական ժողովուրդների առաջադիմական ուժերի կողքին, դատապարտելով իսրայելական նոր ագրեսիան»⁸: Իրաքի կանանց լիգայի ներկայացուցիչները մասնակցեցին նաև Ասիայի և Աֆրիկայի երկրների կանանց սիմպոզիումի աշխատանքներին՝ «Կինը և հասարակական զարգացումը» թեմայով, որ կայացավ 1975 թ. մարտին Ալեքսանդրիայում և կազմակերպված էր Ասիայի և Աֆրիկայի ժողովուրդների համերաշխության կազմակերպության կողմից, կանանց միջազգային տարվա շրջանակներում⁹: Այդ սիմպոզիումի մասնակիցները առաջարկեցին ստեղծել Ասիայի և Աֆրիկայի կանանց կազմակերպությունների օգնության ֆոնդ և կոչ արեցին ամրապնդել համագործակցությունը միջազգային, դեմոկրատական կազմակերպությունների հետ: Այդ միջոցառմանը մասնակցող կանայք հույս հայտնեցին իրենց ավանդը ներդնելու ազատագրվող երկրների ժողովուրդների պայքարում՝ հանում տնտեսության զարգացման, անկախության և իրենց ազգային հարստությունների վրա վերահսկողության, պետությունների հետ տնտեսական հարաբերությունների ամրապնդման, իրավահավասար իրավունքների հիմքի վրա: Ընդունված փաստաթղթում նշված է հիտլերյան ֆաշիզմի դեմ պայտմական հաղթանակի երեսնամյա հոբելյանի նշանակությունը և Բան-

դունդում կայացած կոնֆերանսի քսանամյակի լրանալու տարելիցը¹⁰, Այդ հավաքների կին մասնակիցները հստակ պատկերացնում էին կանանց դերը հասարակական-քաղաքական կյանքում, պատասխանատվությունը իրենց երկրներում կանանց շարժման զարգացման ուղղությամբ: Կանանց միջազգային տարվա առիթով Իրաքի կանանց լիգայի գործադիր կոմիտեն մշակեց ամբողջական ծրագիր, ելնելով երկրի կանանց վիճակի պահանջներից: Մեծ տեղ հատկացվեց ուսման և մշակույթի խնդիրներին: Հանձնարարականներում նշված էր, որ ալուսավորության և պրոպագանդայի մարմինների միջոցով անհրաժեշտ է անցկացնել դաստիարակչական աշխատանք կանանց շրջանում, որը կնպաստի նրանց հասարակական գիտակցության բարձրացմանը: Նախապաշարումների և հետամնաց հայացքների դեմ պայքարում ազգային, մշակութային կյանքում կնոջ կարևոր դերի լուսաբանման հարցում կարևոր նշանակություն կարող են ունենալ տարբեր կարգի միջոցառումները, որոնք անց կկացվեն ողջ երկրի շրջանակներում Իրաքի կանանց լիգայի և այլ հասարակական կազմակերպությունների ջանքերով¹¹:

Գործադիր կոմիտեն հանդես է գալիս լրացուցիչ միջոցներով, որոնք նպատակ ունեն առավել չափով ներգրավել կանանց արտագրության ոլորտում և նրանց առաջ քաշել ղեկավար պաշտոններում: Արաբական երկրների կանանց համընդհանուր ֆեդերացիան ամեն կերպ աջակցում և ուղղություն էր տալիս այդ միջոցառումներին¹²,

Սակայն նշենք նաև, որ չնայած կառավարության խոստումներին՝ մեծապես աջակցել և նպաստել կանանց ազատագրմանը, Իրաքի կանանց լիգայի շատ նախաձեռնություններ այդպես էլ չիրականացան:

1973 թ. հուլիսի 17-ին Իրաքի կոմկուսի և Բաաս-ի միջև ստորագրվեց միացյալ գործողությունների և համագործակցության մասին խարտիան ճշակատը ողջ ժողովրդինն է, այն պատկանում է բանվորներին, գյուղացիներին, հեղափոխական ինտելիգենցիային, զինվորականներին և ոչ զինվորականներին, կանանց, արհեստավորներին, ուսանողներին և մտավոր ու ֆիզիկական աշխատանքի բոլոր մարդկանց: Այդ ճակատի ստեղծումը նշանավորում է մեր ժողովրդի հեղափոխական շարժման գլխավոր նպատակի ձեռքբերումը և հանդիսանում է կարևոր շրջադարձային կետ մեր երկրի քաղաքական կյանքում¹³:

Դեռևս 1968 թ. Իրաքի կոմկուսի առաջարկած նախագծի¹⁴ շատ դրույթներ արտացոլվեցին։ Ազգային գործողությունների խարտիայի էջերում։ Իրաքի հայրենասիրական ազգային առաջադիմական ճակատի ծրագրում ընդգծված է ժողովրդական մասսաների, այգ թվում և կանանց մոբիլիզացման կարևորությունը, «ժողովրդական մասսաների մոբիլիզացումը» բաժնում նշված է՝ «բանվորների, գյուղացիների, ուսանողների, ինտելիգենցիայի և կանանց համախմբումը արհմիությունների, ընկերությունների և միավորումների միջոցով օրինական իրավունք է, ընդգծված խարտիայում¹⁵։ «Հեղափոխությունը գտնում է, որ երիտասարդ տղաների և աղջիկների համախմբումը երիտասարդական կազմակերպությունների լայն ցանցի օգնությամբ կարևոր անհրաժեշտություն է»¹⁶, «Հեղափոխությունը գտնում է, որ կնոջ մասնակցությունը բոլոր գոյություն ունեցող կազմակերպություններում, միություններում և հաստատություններում կարևոր անհրաժեշտություն է, որ պետք է իրականացնել լայնորեն»։

«Հեղափոխությունը աջակցում է տարբեր կանանց կազմակերպություններին, նպատակ ունենալով հնարավորություն տալ կանանց գրավել իրենց արժանի տեղը և ակտիվ զեր խաղալ հեղափոխական շինարարության գործում և ազգային պայքարում»¹⁷։

Ազգային գործողությունների խարտիան Իրաքի կանանց համար ապահովում էր տղամարդկանց հետ հավասար քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական իրավունքներ։

«Բանվորական արհմիությունները, գյուղական միավորումները, ուսանողական և կանանց կազմակերպությունները կարող են ակտիվ գեր խաղալ հեղափոխական սոցիալական վերափոխումների իրականացման արագացման գործում և իրենց ավանդը ներմուծել քաղաքական, տնտեսական և մշակութային բնագավառներում նոր հաջողությունների ձեռքբերման ճանապարհին»¹⁸ ընդգծված է խարտիայում։ «Սոցիալական նպատակներ» բաժնում, (կետ 7) հանգամանորեն ներկայացված են Իրաքի կանանց վիճակը և նրանց ազատագրման նշանակությունը ամբողջ հասարակության համար։ «...Նինը, կրելով ճնշման, շահագործման և հետամնացության բեռը, որը կրել է մեր ժողովուրդը, կրել է նաև իր մարդկային արժանապատվության բոլոր նվաստացումները, որոնք խեղանդամել են նրա ազատ, գիտակից և ստեղծագործական մասնակցությունը հասարակական և մարդկային կյանքում»¹⁹։ Հայրենասիրական ազգային առաջադիմական ճակատի

մասնակիցները գանում են, որ «Սոցիալական վերափոխումների ընթացքի գլխավոր խնդիրներից է հատուկ հոգատարություն ցուցաբերելը կնոջ նկատմամբ, որպեսզի նա կարողանա համակերպվել նոր պայմանների հետ»²⁰,

Իրաքի առաջադիմական ուժերը կնոջ ազատագրության հարցի հետ էին կապում նաև աճող սերնդի դաստիարակության հարցը: Միաժամանակ հանձինս Իրաքի կանանց նրանք տեսնում էին անկախության, ազատության, դեմոկրատիայի և հասարակական առաջընթացի համար պայքարող մարտիկների: Այսպես, խարտիայում մասնավորապես նշված է. «Մեր հասարակությունը, որի առջև դրված են իմպերիալիզմի, սիոնիզմի և ռեակցիայի, հետադիմության և մեզ շրջապատող այլ վտանգների դեմ պայքարի հարցերը, չպետք է զրկված լինի մեր հասարակության կեսը կազմող կանանց ակտիվ օգնությունից, բացի այդ կնոջ ազատագրումը կապանքներից և հետամնացության մնացորդների բոլոր ձևերից, հանդիսանում է նոր սերնդի դաստիարակման ճիշտ սկիզբ, որը ընդունակ է կրելու հայրենասիրական և ազգային պատասխանատվությունը»²¹,

Կարևոր է նշել, որ Իրաքի ղեկավար Բաաս կուսակցությունը իր փաստաթղթերում նշում է երկրի կանանց ազատագրության ընթացքի արագացման նշանակությունն ու կարևորությունը, Իրաքի Արաբական սոցիալիստական վերածննդի կուսակցության 8-րդ ռեզիոնալ համագումարի քաղաքական հաշվետվության մեջ ասվում է, որ անհրաժեշտ է պայքարել հանուն «կանանց ընդունակությունները նսեմացնող, նրանց մարդկային գոյությունը միակողմանի դիտող հետադիմական, հետամնաց դրսևորումների և գաղափարների դիմակազերծման»²²:

Նշենք նաև, որ 70-ական թթ. առաջին կեսը հարուստ է ներքին քաղաքական կյանքում դրական տեղաշարժերով: Սոցիալ-տնտեսական վերափոխումների ծրագրի իրականացման ընդհանուր միտումը ուղղված էր Իրաքի ողջ հասարակության առաջադիմական զարգացման օգտին: 70-ական թթ., ինչ խոսք, փոխվեց կնոջ վիճակն Իրաքում: Բուլղար լրագրող Դոնկա Պետրոնովան, որը այցելել է Իրաք կանանց շարժման պատվիրակության կազմում, իր հոդվածն անվանել է՝ «Իրաքի բաց աչքերը»: Նա նշել է. «Թղթի ֆաբրիկայում կանայք ղեկավարում էին բարդ տեխնիկան, հսկում էին մշտնջարկակները: Բասրայում մենք հանդիպեցինք նկարչուհի Ադիլա Աբասի հետ (քաղաքում առայժմ միակ կին նկարչուհու): «...Կանանց արդեն

շատ կարելի է հանդիպել երկրի հասարակական, տնտեսական և մշակութային կյանքի բոլոր բնագավառներում: Հենց այն հանգամանքը, որ կանայք ավելի հաճախ են դուրս դալիս տնային տնտեսության իրենց նեղ աշխարհից, ավելի լայնորեն են մասնակցում հասարակական արտադրության ոլորտում, առաջին պլան է մղում մանկական հաստատությունների հարցը, որոնց գլխավոր կազմակերպիչը Իրաքի կանանց համընդհանուր ֆեդերացիան է»²³։ Այնուհետև նշված է, որ Ռալդադում բացված «Բարամ ալ-Տաուրա» մանկապարտեզը կանանց կազմակերպության վերջին հաջողություններից է:

Հոգատարությունը մատաղ սերնդի հանդեպ նույնպես նոր երևույթ է Արևելքի շատ երկրներում, այդ թվում և Իրաքում, որտեղ երեխաները 7—8 տարեկանից ստիպված էին իրենք իրենց ապրուստը հոգալ: Ազգային գործողությունների հարտիայում հատկապես նշված է «Պետությունը նույնպես պետք է հոգ տանի նախադպրոցական շրջանի երեխաների մասին, ընդարձակելով և զարգացնելով մսուրների և մանկապարտեզների ցանցը, քանի որ դրանք դաստիարակչական հաստատություններ և միջոցներ են, որոնք հեշտացնում են պետության կողմից կանանց առջև դրված խնդիրների իրականացումը»²⁴:

Երկրի առաջադիմական ուժերի համատեղ ջանքերով ղգալի շափով նվազել է անգրագիտության տոկոսը՝ հասնելով 28-ի, բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ընդգրկված տղաների և սուլեյկների թիվը գրեթե հավասարվել է: Շեշտակի նվազել են երկրի մահացության դեպքերը: Սոցիալական վերափոխումների ծրագրում մեծ ուշադրություն է դարձված ժողովրդական լուսավորությանը: 1978 թ. վերջին ուսուցման ոլորտում ընդգրկված էր երեխաների 90%-ը քաղաքում և 60%-ը գյուղական շրջաններում²⁵: Այս տվյալները ուշադրության արժանի են մի այնպիսի երկրի համար, ուր 1958 թ. հուլիսի 14-ի հեղափոխության նախօրեին բնակչության անգրագիտության ցուցանիշը 85% էր²⁶:

Միաժամանակ ավելացել է արդյունաբերության ոլորտում ընդգրկված կանանց թիվը՝ 1972 թ. խոշոր արդյունաբերական կենտրոնների բանվորների ընդհանուր թվի (13,741) 11,3%-ը կանայք էին, 1973 թ. 13%-ը²⁷: 1976 թ., թվով 248,5 հազար արդյունաբերական աշխատողներից (չհաշվելով նավթարդյունաբերությունը), 20,53 հազար կամ ազգային արդյունաբերության աշխատողների 8,26%-ը կանայք էին²⁸:

1977 թ. մարդահամարի տվյալներով, երկրի տնտեսությունում աշխատում էին 7—9 տարեկան 4590 երեխա, նրանցից մոտավորապես 40%-ը գյուղատնտեսության ոլորտում և նրան հարող ճյուղերում, 24%-ը վերամշակող արդյունաբերության և 14%-ը շինարարության բնագավառներում: Երկրի տնտեսության մեջ զբաղված էին 10—14 տարեկան 141,608 երեխա, նրանց 63%-ը գյուղատնտեսության մեջ և հարակից ճյուղերում, շինարարության ոլորտում 15%-ը: Առաջին տարիքային խմբում աղջիկները կազմում էին ընդամենը 16,5%, իսկ երկրորդում կեսը:

Աշխատունակ տարիքի ներքին ցուցանիշը՝ 15 տարեկան, որ սահմանված է օրենքով, համապատասխանում է ոչ լրիվ միջնակարգ կրթություն ունեցողների տարիքին և կիրառվում է 80-ական թթ. սկզբից: Աշխատանքային օրենքը արգելում է 15—18 տարեկան դեռահասների ծանր և արտաժամյա աշխատանքի օգտագործումը գիշերային ժամերին: Մինչև 16 տարեկան դեռահասների աշխատօրի տեղումությունը 7 ժամից չպետք է գերազանցի (հոդված 36): Վերջին տարիներին ընդունված օրենքներն ու որոշումները (պարտադիր տարրական կրթության մասին օրենքը 1978 թ., երեխաների խնամակալությունը պետության կողմից, պետական մանկական հաստատությունների հիմնումը, դեռահասների ընդգրկումը պետական սեկտորի ձեռնարկություններում և այլ միջոցառումներ) զգալի չափով նվազեցրին աշխատող դեռահասների թիվը, որը 1977 թ. կազմում էր 229 հազար (15—19 տարեկան)՝

70-ական թթ. վերջից 15—45 տարեկան բոլոր անգրագետ քաղաքացիների համար կազմակերպվեցին հատուկ դասընթացներ: 1977 թ. մարդահամարի տվյալներով անգրագետ բնակչության տեսակարար կշիռը կազմում էր 53%՝ կանանց շրջանում՝ 70,7%, տղամարդկանց՝ 36%²⁹:

Երկրի տարբեր շրջաններն էին ուղարկվում կուլտուր-լուսավորական բրիգադներ՝ կազմակերպված: Իրաքի կանանց, Լիգայի կողմից, որոնք օգնում էին կարգավորել բժշկական սպասարկումը և վերացնել բնակչության անգրագիտությունը³⁰:

Կնոջ ազատագրության ուղղությամբ կարևոր իրադարձություն էր ընտանիքի և ամուսնության մասին օրենքը: Նշենք, որ դեռևս 1959 թ. ընդունված ընտանիքի և ամուսնության մասին միասնական կոդեքսը լրիվ նորություն էր: Իրաքի հասարակական կյանքում և դիտվեց, որ-

պես 1958 թ. հուլիսյան հեղափոխության լավագույն ձեռքբերումներից մեկը: Այդ մասին հիշատակում ենք, քանի որ հետագա տարիներին Իրաքի կանանց իրզան բազմիցս անդրադարձել է այդ օրենքի կենսագործման վիճակին: Ինչպես նշված է Իրաքի կանանց լիգայի հոդվածում, որ գրվել է «Ժենշլիհի միրա» միջազգային հանդեսի համար՝ «Իր բնութիւնով առաջադիմական կողմերը հավանություն գտավ բնակչության լայն խավերի կողմից: Բայց նրա ընդունումից քիչ անց հետադիմությունը անցավ հարձակման, կողմերում մտցված փոփոխությունները հանգեցրին նրան, որ 1963 թ. առաջադիմական միջոցառումների մեծամասնությունը ի չիք դարձավ»³¹:

Ընտանիքի և ամուսնության մասին նոր օրենքի նախագծում Իրաքի կանանց իրզան նոր առաջարկություններ փոխանցեց: «Կազմակերպվում էին լայն քննարկումներ, որոնց ժամանակ իրավաբանները, փաստաբանները, դատավորները, ինչպես տղամարդիկ, այնպես էլ կանայք, պարզաբանում էին այն կարևոր փոփոխությունների բովանդակությունը, որոնք նախատեսվում էր մտցնել ընտանիքի և ամուսնության մասին օրենքի մեջ»³²: Ինչպես արաբական շատ երկրներում, այնպես էլ Իրաքում ընտանիքի և ամուսնության մասին օրենքը քաղաքացիական օրենքի մի մասն է, և կարգավորում է գույքային և անձնական հարաբերությունները: 1977 թ. այդ օրենքը հավելվեց նոր կետերով հօգուտ Իրաքի կանանց: Փոփոխությունները վերաբերում էին ժառանգության իրավունքին, խնամակալությանը, ամուսնալուծությանը: Ըստ նոր օրենքի, իրաքցի կինը իրավունք ունի ամուսնալուծության, ստանալով ամուսնուց ապահարզան: Ունեցվածքի բաժանման ժամանակ կանայք տղամարդկանց հետ ունեն հավասար իրավունքներ:

«Ըն չհիշեցի որոշման բոլոր կետերը,—գրում է «Իրաքի բաց աչքերը» վերը նշված հոդվածի հեղինակը,—սակայն դատելով իրաքցի ընկերուհիներիս հուզված և ուրախ տեսքից, պարզ էր՝ տապալվել էր կնոջ հանդեպ ունեցած վերաբերմունքի դարավոր ավանդույթների մի աշտարակ ևս»³³:

1976 թ. մայիսին կայացավ Իրաքի կոմկուսի III համագումարը: Կուսակցությունը ուղենշեց կնոջ ազատագրության նոր հարցեր և խնդիրներ: Կուսակցությունն այդ հարցին լուրջ ուշադրություն էր դարձնում և կոչ էր անում կոմունիստներին հետևողականորեն աշխատել կանանց, երիտասարդության, ուսանողության շրջանում՝ նպա-

տակ ունենալով նրանց միավորել և դարձնել այնպիսի կաղամախոր-
պություններ, որոնք իրենց ծրագրերը, գործունեությունը և ղեկավար
մարմինների կառուցվածքը որոշելիս առաջնորդվեն ազգային դա-
շինքի սկզբունքներով³⁴։

1970—1975 թթ. կին կուսակցականների թիվը ղգալի աճեց։ Ի-
րաքի կոմունիստները կարևոր խնդիր էին համարում կանանց կաղ-
մակերպություններում կոմունիստների գործունեությունը, այդ կաղ-
մակերպությունների աշխատանքներին ուղղություն տալու նպատա-
կով։ Իրաքի կոմկուսի Կենտկոմի առաջին քարտուղար Ազիզ Մուհամ-
մեդը 3-րդ համագումարի հաշվետու զեկուցման մեջ ընդգծել է, որ
չնայած առաջադիմական ազգային հայրենասիրական ճակատի ծրա-
գրում հաստատված է կանանց կաղմակերպությունների գործունեու-
թյան նշանակությունը, սակայն երկրում ստեղծված են կանանց և երի-
տասարդական կաղմակերպություններում կոմունիստների գործունեու-
թյանը խանգարող պայմաններ։ Ճճավոք, այդ ջանքերը,—նշել է Ազիզ
Մուհամեդը,—հաջողություն չունեցան (նկատի ունի Իրաքի կոմու-
նիստների ջանքերը կանանց կաղմակերպություններում գործելու հա-
մար բաաս կուսակցության հետ համագործակցության բալը), քա-
նի որ շարունակվում էին հետևողական պահանջները Դեմոկրատա-
կան երիտասարդության միությունը, Իրաքի հանրապետության համ-
ընդհանուր միությունը և Իրաքի կանանց իգան արձակելու մասին,
այսինքն այն կաղմակերպությունները, որոնց ղեկավարության կաղ-
մում մասնակցում էին մեր ընկերները։

Այդ ամենը կուսակցությանը ստիպեց որոշում ընդունել իր գոր-
ծունեությունը այդ կաղմակերպություններում ժամանակավորապես
ընդհատելու մասին, բարդություններից խուսափելու համար, նպատակ
ունենալով պահպանել երկու կուսակցությունների համագործակցու-
թյունը ճակատում, հույս ունենալով բարենպաստ պայմանների, այդ
կարևոր դեմոկրատական գործունեության բնագավառում գտնելու հա-
մագործակցության ավելի հարմար եղանակ³⁵։

Իրաքի կոմկուսի ղեկավարի այս խոսքերը բնութագրում են ինչ-
պես Իրաքի կոմկուսի, այնպես էլ կանանց իգայի գործունեության
ողջ բարդությունը։ Քաղաքական այսպիսի մթնոլորտում Իրաքի կոմ-
կուսը իր 3-րդ համագումարում ընդունեց կանանց ազատագրության մա-
սին բանաձև։ Բանաձևում ընդգծված է բոլոր առաջադիմական ուժերի,
հատկապես կանանց կաղմակերպությունների ջանքերի ակտիվացման

անհրաժեշտությունը, լուծելու համար կանանց լրիվ ազատագրության հետ կապված խնդիրները և բարձրացնելու համար նրանց դերը երկրի հասարակական և քաղաքական կյանքում: Իրաքի կոմկուսը կուսակցական կազմակերպություններին կոչ էր անում «ակտիվացնել աշխատանքը կանանց ներգրավելու համար աշխատանքային, հասարակական և քաղաքական գործունեության մեջ, ինչպես նաև. նրանց մասնակից դարձնելու հանուն անգրագիտության վերացման պայքարին, իրաքի առաջադիմական զարգացման ընդլայնմանը սոցիալիզմի ուղիով՝ միակ ճշմարիտ հասարակարգի, որը. վերջնականապես կազատագրի կնոջը դասակարգային շահագործումից և սոցիալական ճնշումից, կապահովի նրա լիիրավ հավասարությունը կյանքի բոլոր ոլորտներում»³⁶,

70-ական թվականներին Իրաքի կանանց դերը նկատելի բարձրացավ երկրի տնտեսական կյանքում: Սակայն հասարակական-քաղաքական կյանքում նրանց մասնակցության համար Իրաքում բացակայում էին նպաստավոր պայմաններ:

«Քաղաքական խտրականության պատճառով հաղարավոր իրաքցի կանայք ղրկված են այսօր աշխատանքի, ուսման, իրենց երեխաներին խաղաղության և բարեկամության ոգով դաստիարակելու իրավունքներից, քանի որ բաասիստական դաստիարակության և կրթության ցանցը ներծծված է շովինիզմով...: Կարևոր խնդիրը, որն այսօր կանգնած է մեր առջև, պայքարն է հանուն դեմոկրատիայի հաստատման, քանի որ միայն այդ պայմանով է հնարավոր իրականում ապահովել ինչպես ողջ աշխատավորության, այնպես էլ կանանց իրավունքները: Մենք հանդես ենք գալիս հանուն այն նպատակի, որպեսզի կանանց քաղաքական իրավունքների թվում հաստատվի նաև սեփական լեզալ կազմակերպություններում գործելու իրավունքը, որպեսզի առաջադիմական կանանց շարժումը առաջադիմի և զարգանա»³⁷,

1977 թ. սկսվեցին երկրի առաջադիմական ուժերի և առաջին հերթին կոմունիստների հետապնդումներն ու նրանց հալածանքները: Հենց այդպես էլ վերնագրել է իր հոդվածը «Պորբեմի միբա ի սոցիալիզմա» հանդեսում՝ Նազիհա Դուլեյմին՝ «Ընդդեմ ռեպրեսիաների և հետապնդումների»³⁸, Իրաքում դարձավ անհնար նաև այն միջոցառումների իրականացումը, որոնք կանխատեսված էին կնոջ միջազգային տարվա առիթով:

Ամփոփելով մեր խոսքը, նշենք, որ Իրաքի կոմկուսի կապերը կանանց շարժման հետ ունի տասնամյակների պատմություն: Դեռևս 1943 թ. Բաղդադում կայացավ կանանց առաջին ցույցը: Այն կազմակերպված էր Իրաքի կոմկուսի կողմից: Իրաքի կոմկուսի համար հոբելյանական տարում 1984 թ. հրապարկվեց կուսակցության գործունեությունն ամփոփող նյութ, այդ թվում «Իրաքի կոմկուսի 50 տարին— էջեր Իրաքի կոմկուսի պատմությունից», ուր նշված է նաև Իրաքի կոմկուսի հիմնադիր Ֆահդի հողվածի մասին, տպագրված՝ «Ալ-Կաիդա» («Հիմք») թերթում 1943 թ.: Այդ հողվածում Ֆահդը նշել է՝ «Գլխավոր թշնամին, որը հանդես է գալիս կնոջ ապրելակերպի փոփոխության և նրան ստրկական վիճակից ազատելու դեմ, նույնն է, որը, նաև հակառակում է ժողովրդի ապրելակերպի փոփոխությանը և ազատագրմանը: Այդ թշնամին օտարերկրյա ազդեցությունն է և նրա հենարանը՝ հետադիմությունը և ավանդույթները, որոնք չեն համապատասխանում ժամանակակից դարաշրջանին»³⁹:

Անցել է ավելի քան քառասուն տարի. կանանց շարժումն Իրաքում հասել է զգալի հաջողությունների: Ամրապնդվել են Իրաքի կոմկուսի կապերը կանանց իրգայի հետ, որը 1982 թ. նշեց իր երեսնամյակը: Իրաքի կոմկուսի տպագիր օրգանների էջերում պարբերաբար լուսաբանվում են կանանց շարժման խնդիրները: Սակայն կանանց շարժումը քաղաքական առումով, դեռևս մասսսայական բնույթ չի կրում:

Նրկրի կոմունիստները, առաջադիմական Կասաբական գործիչները և կանանց շարժման ակտիվիստները գիտակցում են, որ առջևում դեռ հսկայական աշխատանք կա հենց իրենց՝ կանանց, մասսայական կանանց շարժման համար: Դրա հետ մեկտեղ կանանց շարժումը, որը իր հատուկ խնդիրները ինքն է լուծում, չի կարող հաջողության հասնել առանց բանվոր դասակարգի շարժման վրա հենվելու, առանց սերտ կապերի մոնոպոլիաների դեմ, հանուն խաղաղության, դեմոկրատիայի, սոցիալիզմի մղված պայքարի»⁴⁰:

Իրաքի կոմունիստների շուրջը ստեղծված անհանդուրժելի մթնոլորտը ստիպեց կուսակցության ղեկավարությանը 1979 թ. մայիսին որոշում ընդունել դուրս գալու Ազգային ճակատի կազմից և անցնել անլեգալ գործունեության⁴¹:

Հայրենասիրական ազգային-առաջադիմական ճակատի փլուզումով անավարտ մնացին նաև նրա ծրագրային փաստաթղթերի իրա-

կանացումը, այդ թվում և վերը նշված այն կետերի պրակտիկ իրագործումը, որոնք վերաբերում էին կանանց ազատագրության հարցին:

Իրաքի ղեկավար շրջաններին երկրի կանանց ազատագրության հարցը հետաքրքրում էր կապված տնտեսական զարգացման հետ: Ինչ խոսք, առաջադիմական տնտեսական վերափոխումների ուղղությամբ, զգալի տեղաշարժեր գիտվեցին նաև կանանց ազատագրության հարցում: Մեծ թվով կանայք դուրս եկան իրենց տների չորս պատերի շրջանակներից, ընդգրկվելով տնտեսության ոլորտում: Նվազեց անգրագիտության տոկոսը: Դրական տեղաշարժեր գիտվեցին լուսավորության բնագավառում:

Որքան էլ փոքր են 70-ական թթ. տոկոսային առավելությունները նախկինի համեմատությամբ, որոնց մենք անդրադարձել ենք սույն հոդվածում, այնուհանդերձ նկատի ունենանք, որ խոսքը վերաբերում է արաբական աշխարհի ազատագրված երկրներից մեկին, որի նախահանձնապետական շրջանի ցուցանիշները անգրագիտության, երեխաների աշխատանքի շահագործման, կանանց վիճակի մասին անմխիթար էին:

Կանանց ազատագրության հարցը աշխատատար, ժամանակ պահանջող խնդիր է Իրաքի պայմաններում: Միաժամանակ անհրաժեշտ են համապատասխան խթանումներ և դեմոկրատիայի լիակատար դրսևորում: Չնայած այն հանգամանքին, որ 70-ական թթ. Իրաքի առաջադիմական ուժերի համար եղանակ տրվեց ստեղծագործական տարիներ՝ կոմկուսի երկու համագումարների գումարումը, ազգային ճակատի ստեղծումը և այլն, սակայն պրակտիկ գործունեության համար ղեկավար պայմաններ չապահովվեցին: Կանանց շարժումը նշված ժամանակահատվածում ընթանում էր դժվարին պայմաններում: Ընդունված որոշումների և օրենքների շատ կետեր դժվար, կամ բոլորովին չէին կիրառվում: Հարցականի տակ էր առնված մինչև անգամ Իրաքի կանանց իրադրության անհրաժեշտությունը: Հետևողականություն չցուցաբերվեց նաև 1975 թ. ընտանիքի և ամուսնության մասին օրենքի կետերի կիրառման նկատմամբ, չնայած կանանց մասսաների խանդավառությանը:

1975 թ. սկսած դժվարին պայմաններ ստեղծվեցին Իրաքի կանանց իրադրության համար: Անդրադառնալով 70-ական թթ. կանանց շարժման դասերին նազիհա Դուլեյմին «Իրաքի կանանց

Լիզայի երեսնամյա պայքարի փորձը՝ հոբելյանական հոդվածում գրում է. «1975—79 թթ. ծանր տարիների ընթացքում, երբ Լիզայի գործունեությունը դադարեցված էր, հայրենասիրական և առաջադիմական շարժումը համալրվեց երիտասարդ կանանց նոր խմբերով, որոնք լի էին խանդավառությամբ և պատրաստակամությամբ պայքարելու համար հանուն կանանց իրավունքների՝ մեր երկրում ստեղծված նոր պայմաններում»⁴²:

Ելնելով 80-ական թթ. սկզբի Իրաքի կանանց շարժման ընթացքի օրինակներից, կարելի է ասել, ինչպես յուրաքանչյուր առաջադիմական շարժում, այնպես էլ Իրաքի բնակչության կեսը կազմող կանանց շարժումը ունի զարգացման պոտենցիալ հնարավորություններ:

К. Х. САМВЕЛЯН

КОМПАРТИЯ И ПРОГРЕССИВНЫЕ СИЛЫ ИРАКА В БОРЬБЕ ЗА ЭМАНСИПАЦИЮ ЖЕНЩИНЫ (70-ые годы)

Резюме

В статье освещены вопросы эмансипации женщины в Ираке в 70-ые годы. Женское движение в стране зародилось и развивалось в специфических для стран Востока условиях.

Большое место уделено деятельности Иракской компартии. На различных этапах женского движения компартия Ирака действовала по трем основным направлениям: популяризация прогрессивных идей и марксистско-ленинских взглядов на проблему освобождения женщины, выявление взаимосвязей между этим вопросом и общепатриотическими проблемами, а также классовый борьбой рабочих и крестьян; выработка конкретных программных лозунгов, доведение их до широких масс трудящихся женщин, изучение их положения и проблем: организационно, с целью вовлечь женщин в деятельность демократических организаций и приумножить число женщин—коммунисток.

В программных документах Иракской компартии уделено должное внимание работе с женщинами-крестьянками. В 70-е годы большинство законов и постановлений не распространялись на женщин сельских местностей. Они были изолированы от общих перемен в социально-экономической жизни.

Подчеркнута активизация деятельности Лиги иракских женщин в первой половине 70-ых гг. Показаны международные связи этой организации. На фактическом материале показаны некоторые изменения в положении женщин и детей, в связи с осуществлением программы социально-экономических преобразований. В 1975—1979 гг. для деятельности Лиги Иракских женщин в стране не было возможностей. Уроки истории женского движения в Ираке убеждают, что это движение имеет потенциальные возможности.

В статье широко использованы программные материалы Иракской компартии (II, III съездов), Патриотического-национально-прогрессивного фронта. Большой интерес представляют статьи Назихи Дулейми.

- 1 «Проблемы мира и социализма», 1980, № 3, с. 77.
- 2 Նույն տեղում, էջ 79:
- 3 Նույն տեղում, էջ 80:
- 4 Մաշրուֆ րաֆիմաշ ալ-Հիդր ալ-շույուդի ալ-Իրաքի, *Բաղդադ*, 1970, էջ 36—37, К. Х. Самвелян, Рабочий класс Ирака в борьбе за упорядоченный капиталистический строй и демократию, 1979, Ереван, с. 23, 81, 94, 95.
- 5 Աս-Սաուրա, *Բաղդադ*, 17, 5, 1975:
- 6 «Болгарская женщина», 1978, № 12, с. 13.
- 7 А. Ф. Федченко, Ирак в борьбе за независимость (1917—1969). — М., 1970, с. 298.
- 8 Աս-Սաֆաշա ալ-Զադիդա, *Բաղդադ*, 1982, № 139, էջ 138:
- 9 Տե՛ս К. Х. Самвелян, Участие женщин Ирака в общественно-политической жизни страны (1945—1975 гг.) *Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ*, IX, Արաբական երկրներ, Երևան, 1978, էջ 144.
- 10 «Женщины мира», 1975, № 2.
- 11 Նույն տեղում, 1976, № 4, էջ 44:
- 12 Նույն տեղում:
- 13 «Устав и принципы действий Патриотического и национально-прогрессивного фронта в Ираке», Хельсинки, 1976, с. 14.
- 14 «Ալ-Աիրар», *Բեյրութ*, 17.11.1968:
- 15 «Устав и принципы действий Патриотического и национально-прогрессивного фронта в Ираке», с. 17.
- 16 Նույն տեղում:
- 17 Նույն տեղում:
- 18 Նույն տեղում, էջ 18:
- 19 Նույն տեղում, էջ 31:

- 20 նույն տեղում,
- 21 նույն տեղում,
- 22 «Арабская нация едина, ее миссия бессмертна», Политический отчет VIII регионального съезда. январь, 1974. Хельсинки, 1975, с. 187.
- 23 «Болгарская женщина», София, 1978, № 12, с. 13.
- 24 Устав и принципы..., с. 30.
- 25 «Болгарская женщина», 1978, № 12, с. 13.
- 26 «Азия и Африка сегодня», 1979, № 1, с. 44.
- 27 «Աս-Սափաֆա ալ-Հադիդա», Բաղդադ, № 11 (77), 1975, էջ 5.
- 28 С. Г. Гришин, К. Х. Самвелян, — Ирак,—спр. «Рабочий класс Азии», М... 1985, с. 106.
- 29 նույն տեղում, էջ 108, 101.
- 30 «Женщины мира», 1976, № 4, с. 44.
- 31 նույն տեղում, 1975, № 2, էջ 42.
- 32 նույն տեղում,
- 33 «Болгарская женщина», 1978, № 12, с. 13.
- 34 III Национальный съезд Иракской компартии, 1977, № 1, с. 68.
- 35 նույն տեղում, էջ 39—40.
- 36 նույն տեղում, էջ 169.
- 37 «Проблемы мира и социализма», Прага, № 111, 1980, с. 80.
- 38 նույն տեղում, № 3, 1979, էջ 65.
- 39 «50 лет Иракской коммунистической партии» — (Строки из истории Иракской коммунистической партии). տեղը և Թիվը նշված է է, էջ 10.
- 40 «Проблемы мира и социализма», 1980, 111, с. 81.
- 41 «Политические партии», М., 1981, с. 140.
- 42 «Աս-Սափաֆա ալ-Հադիդա», Բաղդադ, 1982, № 139, էջ 115.